

Joža Dolenc mi je predlagal, da bo za 6. številko Železnih niti pripravil prispevek o Ilčevih iz Selc. Predlog sem z navdušenjem sprejel, potrdil pa ga je tudi uredniški odbor. V pogovorih mi je večkrat omenil, da prispevek pripravlja in da bo dokončan do predvidenega roka.

Vest, da je Joža resno zbolel, me je zelo prizadela. Celotnega prispevka o Ilčevih zaradi bolezni žal ni mogel dokončati, na njegovo željo pa objavljamo besedilo, ki ga je pred boleznijo uspel pripraviti.

Želim mu hitro okrevanje v upanju, da bo čim prej sedel za računalnik in dokončal prispevek o Ilčevih. Joža, tudi v prihodnje se veselim tvojega sodelovanja pri pletenju niti.

Primož Pegam

Ilčevi iz Selc

Joža Dolenc

Pisanja o Ilčevih iz Selc, točneje o prof. Vilimu Demšarju, mojstru goslarske umetnosti, njegovem tragično preminulem bratu Tonetu, kiparju, ter Tonetovi hčeri Metodi Demšar, por. Uršič, se nisem lotil le zato, ker imajo korenine na Selškem, točneje pri Ilčevih v Selcih, marveč tudi zaradi samega zanimanja do njih sicer zelo različnih dejavnosti, ki ne spadata v obrt, čeprav jima obrtniško znanje tako pri obdelavi lesa kot kamna in kovine naduse koristi. Njuni predniki, Ilčevi iz Selc (tudi njun oče Blaž), so že stoletja nazaj izdelovali škafe, morda pa tudi sode za tovorjenje žebeljev ali žlahtne kapljice.

Goslar prof. Vilim Demšar ali dolgo potovanje od drevesa do violine

Zvok nas tako rekoč spremlja od spočetja in vse do trenutka, ko zapustimo Dolino šentflorjansko. Hudo bi se motili, če bi trdili, da to drži le za ljudi in druge živali. Menda celo cvetlice lepše cvetijo in dehtijo, če so ob zalivanju deležne prijazne besede ... Tudi krave se ob ubrani glasbi bolje počutijo in dajo več mleka. Skratka, zvok spremlja vsa živa bitja, na katerega se odzivajo tako ali drugače. Celo t. i. neživa narava ni tako neživa, kot si predstavljamo. Nekoč sem bral (ali le slišal) o nekem švicarskem znanstveniku (menda je bil fizik), ki je napravil "zvočni top", ki ni bil nič drugega kot navaden zvočnik, ki je proizvajal človeškemu uše-

su sicer neslišen infrazvok. Njegova frekvenca je bila le nekaj Hz (znano je, da naše uho sliši, vsaj teoretično, le zvoke s frekvenco od 16 000 do 20 000 Hz), s katerim mu je v zelo kratkem času menda uspelo zdobiti betonsko kocko. Gradbenikom (in ne samo njim) je pojem notranje resonance materialov zelo dobro znan, na kar so menda postali pozorni v času slovite madame Pompadour, dvorne dame (kurtizane) in ljubice francoskega sončnega kralja Ludvika XIV. Takrat je, kot pravi izročilo, četa vojakov korakala čez neki kamniti most v Parizu; ker so z nogami enakomerno udarjali ob most, s čimer so vzbudili notranjo resonanco kamna – gradbenega materiala, se je most naposled zrušil kot hišica iz kart in odtistihmal čez mostove vojaki ne smejo več korakati. Naj verjame, kdor hoče, zgodbica je vseeno zanimiva in zgovorna, mar ne?!

Zvok ni le naš pasivni spremljevalec, marveč je tudi sredstvo sporazumevanja. Primerov v naravi, katere morda še najmanj posrečeni sestavni del smo morda prav ljudje, je nešteto. Iz oglašanja živali lahko razberemo njihovo razpoloženje in kaj hočejo s svojim glasom okolici povedati. To je lahko grožnja, strah, ugodje, veselje, razposajenost itd. Se ljudje od njih res tako zelo razlikujemo? Pravzaprav smo le mnogo stvari uspeli bolj razviti, kot nam je nakazovala tista najnujnejša potreba po preživetju, radovednost¹ in še kaj; najprej sodi sem proizvodjanje zvoka z našim glasom, nadalje pa tudi najraznovrstnejši pripomočki, ki jim pravimo inštrumenti.

Od piščali, ki jo je iz stegnene kosti mladega jamskega medveda napravil paleolitski neandertalec in nam jo zapustil v Divjih bahah,² pa vse do današnjih inštrumentov so pretekla tisočletja, a ljudje kljub temu še vedno raziskujejo, kako iz npr. kosa lesa napraviti kaj, kar nam bo s svojim žlahtnim zvokom seglo v srce. No, samo v Collodijevem Ostržku lahko beremo, da je v leseno lutko predelan kos lesa v mojstrovih rokah spregovoril s človeškim glasom. A to je že pravljica, ki z resničnostjo nima kaj dosti opraviti. Ali pač?

Po tako dolgem uvodu sem končno prispel do točke, ko se končno lahko posvetim sodobnemu iskalcu zvoka, profesorju glasbe in goslarju (izdelovalcu violin) Vilimu Demšarju, ki me je že na začetku najinega razgovora neukega podučil, da ne dela glasbil, torej violin, viol, čel, kontrabasov, marveč da dela oz. išče zvok, ton.

Tale opis sem našel na njegovih spletni strani:

Profesor Vilim Demšar se je rodil leta 1937 v družini goslarjev. Še pred 14. letom ga je vzel v uk njegov oče, znani goslarski mojster Blaž Demšar (1903–1981), Ilčev iz Selc. Opravil je pomočniški izpit iz goslarstva in vzporedno študiral še violino in violo ter leta 1964 diplomiral na akademiji za glasbo v Ljubljani. Po šolanju je deloval kot profesor violine in kot violist v različnih profesionalnih orkestrih. V vsem tem času se je izpopolnjeval, raziskoval in študiral goslarstvo ter leta 1981 dobil status goslarja umetnika. Sam pravi, da je "goslarstvo precej zapleteno. Zvok inštrumenta mora biti čim bolj naraven, konstrukcija pa je popolnoma umetna."

Goslarske umetnosti se je torej učil pri svojem očetu Blažu, ki ga je pravilne izbire resonančnega lesa naučil v gozdu. O očetovih izkušnjah pravi nekako takole:

Resonančni les za škafe kot tudi za skodle so cepili vedno enako in seveda nikoli čez les. Ko se je odločil za mizarstvo, je kot 14-leten fantič odšel v Škofjo Loko. Začel je popravljati neko violino, pa je nehote ali nevede napravil nekaj sprememb na violini, na kar so sestre (uršulinke) ugotovile, da je ton zdaj boljši, on pa ni vedel, zakaj in kako je pravzaprav to dosegel. To ga je kajpak neznansko črvičilo, saj je napravil nekaj, česar ni razumel, zato je skušal za deva priti do dna.

Na njegovi spletni strani najdemo o izbiri lesa tudi naslednje:

Smrekov les so izbirali tako, da so poslušali njegov zven. Enako sam počne pri izboranju lesa za violino. Njegov oče Blaž je postal strokovnjak za resonančni les, še preden je začel izdelovati godala. Zaradi izvirne ideje o mehanskem delovanju godal so njegovi izdelki kmalu prišli v roke solistov. Že takrat je v skrivnost staroitalijanskega zvena vpeljal sina Vilima.

Vam je kaj znano domače ime "Fidler"?

Ne. Fiddel je angleška beseda za gosli, na katere so godli ljudski goslači. Tu tega izraza nismo poznali; poznali pa smo nemško besedo Geige, po naše gosli. Dvomim, da je domače ime Fidler iz Zabrdra kaj v zvezi z igranjem na gosli. Mogoče pa je tja zašel kak godec iz Anglije.

Ne bo verjetno, kajti Podgore so bile že stoletja nazaj tirolske.

V Nemčiji ni bilo Fidlerjev, bili so le Geigerji (priimek Gajgar je pri nas še vedno živ, op. p.). Desetleten sem začel kot vajenec pri očetu in to je trajalo do

konca šolanja na akademiji za glasbo, smer violina. Pri mojih osemnajstih si je oče priskrbel obrt, kar je bila huda pokora, pa še srce mu je začelo nagajati in po sedmih letih obrti je umrl. Z bratom Cvetkom sva naredila vajensko šolo iz lesne stroke kar doma pri mojstru Demšarju. Spotoma sem delal še akademijo in pri šestindvajsetih šel v vojsko.

Vidim, da orodje kar spotoma čistite, da na njem ni ostankov kakega lepila ...

Tako je, delo samo kaže, je pravil moj oče. Lepilo je kožno; kupujem ga v tujini; kostno lepilo v tablicah imam sicer tudi, a kožno je boljše, ker je čistejše. Ni več ljubljanske "limfabrke", katere znamenito "rake-to" so podrli pred kakimi 30 leti. Dokler je še delovala, je tam neznansko smrdelo. Prenesti je pa niso hoteli, ker bi potem smrdelo drugje ... Dober je bil tisti klej in to je bila ena od treh najboljših tovarnih kleja v Evropi. Takrat so ga delali v ploščicah, zdaj pa ga zmeljejo na drobno, da ga ni treba vsaj en dan namakati in kuhati kot nekdanj, pa še stolči je bilo treba tiste ploščice ...

Pa še lepo je dišalo ...

A zdaj ne več, saj zdaj zmeljejo vse, celo žival. Nekdaj so bile to samo kosti. Kožni klej je bolj pravšen in je tudi bolj bel, brez rjavih koščkov in lepilo je res samo iz kože. Za mizarja ni bil problem, delati z rjavim klejem, v katerem je bilo vse, v goslarstvu pa so zahteve hujše. Zdaj znano belo lepilo za lepljenje desk v goslarstvu nikakor ne pride v poštev, ker se praktično ne strdi toliko kot kožni klej. Napetosti so enostavno prevelike, da bi jih belo lepilo zdržalo. Po desetih letih je lepilo namreč še vedno elastično, medtem ko se ta klej strdi tako, da postane trd kot kamen. Celo tako trd, da krha vsa dleta. In brez nadaljnega zdrži tristo let.

Življenje me je postavilo pred dejstvo, da nekako moram preživeti. 30 let sva delala te instrumente skupaj z očetom. Doživel je infarkt in človek se začne spraševati, kaj zdaj. Veste, jaz ne delam violin. To ni res! Jaz delam violinski ton! Violine lahko delajo tudi v tovarni, toda tona zlepa ne dela vsak tako,

da bi bil nanj lahko ponosen. Zdaj je pa to dober ton in vsi so zadovoljni.

Velja tudi pri violini, da je npr. cis enak desu?

Seveda je. Barva tona pa je druga reč. Enaka škatla in ton je isti. Vprašanje, kako se bo ton širil v dvorano, ni samo stvar glasnosti. Pri struni G ne zveni samo G, marveč zveni še oktava in kvinta itd. Teh alikvotnih tonov je kakšnih 24, od tega 8 uporabnih. In če je prvi močan, drugi pa šibak, dobiš temen ton; če pa je kvinta močna, dobiš svetel ton. Če so močnejši še višji toni, dobiš cvileč ton. Iskanje tona vmes (temen, svetel), je za vsakega goslarja težava in izziv.

Tako ste potem "tonmojster".

Da, seveda. Najti pravo razmerje, ravnotežje, da bo ljudem všeč. Oblike morajo biti okrogle, preproste. Če osnovna oblika ni krog – prečno in vzdolžno, ton ne bo lep in všečen in rezultata ne bo. Hočemo, da bo ton povsod enak, ne pa neke močna amplituda in drugje nič. Ko igraš, slišiš nekaj drugega, kot sliši poslušalec v dvorani, kar je poglavitna težava, ki jo težko razumejo tako goslarji kot instrumentalisti, poslušalci pa pač mislijo, da je to tisto pravo. Poslušalec pač ne gre do instrumentalista, on pa nikoli v dvorano. Tako ostane med izvajalcem in poslušalcem samo še goslar. Če je instrument dober, ga bo slišati v dvorani, sicer se bo izvajalec samo trudil in trudil, a brez pravega haska. Zadnjič sem po radiu poslušal nekega violinista, dva moja kolega pa sta bila v dvorani. Po radiu sem slišal kar dober ton, malo plehek, ki mi ni bil preveč všeč, onadva pa sta rekla, da tega ni zaigral dobro, na radiu pa je bilo krasno zaigrano. Tu je bil studijski mikrofonski zvok violine ni prišel do poslušalca. Ne zanima me, čigav izdelek je bila, to sploh ni pomembno. In v čem je stvar? V tem, da bosta s tonom zadovoljna oba, tako izvajalec kot poslušalec v zadnji vrsti. S takimi violinami se pač lahko pohvalijo Amati, Stradivari, Guarneri ... Njim je uspelo doseči zven tudi na daleč. Zdaj ne znajo več narediti lepega tona, naredijo moderno, grd ton. Ampak to je grozno poslušati, tega ni-

hče noče poslušati in potem ljudje bežijo s koncerta. Zanima me tak ton, ki bo v dvorani vžgal, tudi tam v zadnji vrsti. Jaz sem si uredil matematični pristop, celo računalniški program sem si napravil. Da si mi ni treba zapomniti postopkov in njihovega zaporedja. Tako mi računalnik služi kot priprava na delo.

Vedno uporabljam jelovško smreko – pokljuška ni dobra; po Pokljuki smo vedno iskali gobe, kajti tam je precej močvirno; saj je na Jelovici tudi, a le en majhen del. Jelovica je predvsem kraška. Star mož iz Gorij je mojemu kolegu rekel: "Na Pokljuki raste smreka, na Jelovci pa jevovca. Tam ni smreke." Smreka z Jelovice je rumena, pokljuška pa bela. To je glavna razlika. Jelovška smreka rada počī, je bolj krhka, pokljuška pa bolj voljna in se rada zvije in ni dobra za inštrumente. Poleg jelovške smreke rabimo še rebrast javor, ki raste le v Kočevskem rogu, na Jelovici in Pokljuki ga ni. Vedno izberem hlod in ne deščic, potem ga damo takoj razžagat po svoje, polizdelki pa gredo na podstrešje za pet let, kjer se morajo posušiti, kar ni tako od muh. Deščice postavimo pokonci in tako se sušijo. Naj se les zvija, kolikor se hoče, samo da je zares popolnoma suh. Če les namreč postaviš pokonci, vsa voda odteče ven. Ko smo jih požagali, sem jih postavil pokonci in čez kake pol ure je bila na tleh luža. Tudi oglje je po svoji zgradbi še vedno les in ima svoj zven. Pri kuhanju kope lesu voda v celoti odteče oz. izpari, ostane pa celotna struktura lesa vključno z vodnimi cevmi, ki potem tvorijo zvočnost lesa.

Sveže posekan les je treba razžagati najkasneje v enem mesecu, sicer se vse nekako zapaca (sparjen oz. zaparjen les, op. p.). Takoj ga postavimo pokonci. Tudi luna igra svojo vlogo pri tem, ali ima les takrat več ali manj soka. Drevo je treba posekati tako, da hlod ne leži na zemlji, marveč pade na skale, da torej ni v stiku z zemljo, iz katere bi podrto drevo še lahko črpalo vlago. Seveda ga je treba pustiti kaka dva tedna v listju, da listje potegne ven vlago. Kajpada ta postopek ni za komercialno rabo, ker se za te namene pač vedno mudi. Tisto podrtijo z Jelovice izpred nekaj let so lahko predelali samo v celulozo in ni ostalo dosti lesa za deske oz. drug material. Na

žage niso pripeljali ničesar, vse samo za celulozo.

Ko je moj oče nastopil vajeniško dobo, sta z njegovim očetom sekala svoj les in ga potem cepila ("klala") v lajšte, doge idr. Tudi zdaj, ko dobim les, ga cepimo na kraju samem. Nato smo ga, dokler sami nismo imeli avtomobilov, zložili na tovarnjak. Z očetom sva leta 1961 ali morda 1963 izbirala med kar stotimi hlodi, izbrala pa sva le tistega, ki se nama je zdel najboljši. Ko smo ga cepili, so bile doge tako ravne, kot bi jih žagal, kaj žagal, oblal. Pri 13 metrih se je hlod stanjšal le za borih 5 centimetrov, s 45 centimetrov na 40! Resnično vitka smreka je bila!

Zanimivo je, da se javor in smreka tudi akustično zelo dobro ujemata. Javor mora biti rebrast, ker ima lep izgled, ljudje to radi vidijo. Dober inštrument lahko napraviš celo iz slabšega materiala, npr. iz jesena, se pravi dno in obod, medtem ko je vrh (pokrov) vedno smreka. Tudi jelša je dobra, vendar ima rumenkasto-rjavo barvo, javor pa je bel in ga zato lahko barvaš, kakor hočeš. Tudi jesen je malce rumenkast.

Pravijo, da je pri stradivarkah lak tisti, ki je odločilnega pomena.

Takole bova rekla: najprej les pobarvajo, in kar je

najprej namazano, tisto dela, kaj to je, je pa skrivnost; lak sam ni več skrivnost in tudi pomemben ni več. Odločilno je tisto, s čimer je goslar na začetku premazal čisti les. Katere snovi so takrat uporabljali, je sicer znano, npr. boraks,³ jajca. So pa ugotovili, da so s takim lakom, kakršnega je uporabljal Stradivari, premazali cerkvene klopi, in to že 500 let pred Stradivarijem ... Torej to ni bil njegov lak! On je kupil, kar je bilo na trgu (danes bi rekli: šel je v Mavrico in kupil). To so uporabljali vsi, tudi tisti njegov sosed, ki ni znal nič. Lak se sploh ni menjal, od leta 1500 do leta 1800 je lak vse skozi enak. Tudi v Neaplju ali Milanu imajo isti sistem. Kaj je spodaj, kakšen je torej prvi sloj nanosa, pa ni čisto jasno. Imamo prerezan les. Rast je ravna, les prerežeš, da dobiš okroglo obliko, torej prerežeš vodne cevke in material je potem mehkejši, s premazom pa je dobil povsod enako upogljivost. Dandanes ne bi našli lastnika dragocene stradivarke, ki bi jo bil pripravljen žrtvovati, da bi (morda) uspeli določiti tisti osnovni premaz ...

In kar se še laka tiče: Namažite slabega pevca, s čimer hočeš, še vedno bo slabo pel. Nič ne pomaga. Dobrega pa prav tako namaži s čimer koli hočeš, pa

bo vedno dobro. V tem je torej bistvo: uporabil je kakovosten les, ga oblikoval v pravilne obline, potlej pa je les še izboljšal, naredil je boljšega, kot ga dobimo pri sušenju in po njem, ker je les prerezan povsod enako in vse postrani. Les je postal bolj tog, neelastičen. Tudi zato uporabljamo smreko, ki je bolj toga. Javor ni tog, marveč prožen. Zato npr. na streho daste smreko, ker se ne zvije. Tako tudi za špirovce, gredi in skodle ("sinkelne"). Zanimivo je, da nekateri strokovnjaki tega nikakor ne razumejo, ko pravijo, da sta javor ali hrast menda ja močnejša kot smreka, ker sta gostejša. Močnejša že mogoče, togost je pa manjša. Instrumenti se vendar ne smejo zvijati ...! Hrast je res trd in se ne bo pomečkal, zvil pa se bo – počasi seveda. Togost je za akustiko boljša, in ker je les vedno suh (instrumentov vendar ne dajemo prat!), ima instrument tudi po 400 letih praktično enak zvok. Javor režemo debelejšega samo zato, da mu naredimo enako akustiko.

Iz tona lesa ne moreš potuhtati violine. Vedno imamo najprej izdelek, ki zveni, kakor pač zveni, in nikdar obratno. Naredil sem npr. to in je nastalo ono; pa sem napravil drugo in je nastalo nekaj tretjega. Iz samega tona pa ne moremo ugotoviti, kako je nekaj narejeno.

Na svoji spletni strani pravi mojster med drugim:

"Doživljati moraš vso usodo instrumenta. Tudi če les kaže, da bo lepo pel, pa pri njegovi negi zamudiš 14 dni, ga lahko vržeš stran." In tudi naslednja mojstrova misel nam dosti pove: Ukvarjanje z goslarstvom pomeni zapleteno proučevanje vseh godalnih instrumentov: igranje na vseh godalih, ročno spretnost izdelovanja, spoznavanje gradbenih materialov, proučevanje akustike, izpopolnjevanje poslušanja zvoka in iz vsega tega izhajajoče oblikovanje tona godala ter s tem funkcionalno in estetsko oblikovanje vseh delov instrumenta.

Goslar pri svojem ustvarjanju ne sme pozabiti, da dela vsak instrument za mnogo rodov, za uspeh mnogih violinistov, violistov, violončelistov, tudi za več kot 300 let aktivnega življenja instrumenta.

Kako je torej s svetlim ali temnejšim tonom?

Tudi stradivarka ima pri ušesu temen ton, v dvorani jo je pa slišati drugače. Odvisno je potemtakem od tehnike snemanja. Uspešen goslar doseže svetel ton pri ušesu. Stradivarki se je pri igranju treba posebej prilagoditi.

Zapis o mojstru in profesorju glasbe Vilimu Demšarju sem pisal po delčkih. Medtem smo doživeli in preživeli tudi katastrofalno povodenj. Na žalost ne vsi: Marina in Mirko je nista in bolje, da ne vem natanko, kako obupen je bil njun poslednji boj. Naj porečem skupaj s starimi Latinci: inter arma silent musae, med vojno muze molčijo. Tudi povodenj je bila nekakšna vojna in njene posledice še vedno popravljamo in odpravljamo. Kljub temu sem se v duhu vedno znova vračal k mojstru Demšarju in premleval tisto, kar mi je in česar mi še ni pravil. Tako me včasih obletava prav bogokletna misel, da bi za izdelavo violine (naj mi mojster oprost) enostavno uporabili kak numerično krmiljen rezkar (CNC-rezkar). Saj vem, da bi me mojster za ušesa, pa tudi mene samega je pravzaprav sram, da na kaj takega sploh pomislim. Vsak mojstrov izdelek je unikat, za katerega serijska proizvodnja ne pride v poštev. Če pa upoštevam še njegovo trditev, da ne dela instrumentov, marveč ton, potem se pač moram še enkrat posuti s pepelom, se pred mojstrom prikloniti in ga za slabo šalo prositi odpuščanja.

Opombe:

¹ Dr. Tine Hribar besedo filozofija ponazori z radovednostjo, saj navaja, da beseda filozofija izhaja iz besed rad in vedeti.

² Neandertalčeva piščal iz Divjih bab (spletna stran Narodnega muzeja Slovenije): Koščena piščal, ki jo hrani Narodni muzej Slovenije, je bila odkrita leta 1995 v podzemni jami Divje babe na Idrijskem med sistematičnimi raziskavami arheologa dr. Ivana Turka. Jama leži pod severovzhodnim robom Šebreljske planote z vhodom visoko na strmem pobočju nad reko Idrijco. V času zadnje poledenitve je služila kot brlog jamskim medvedom, uporabljali pa so jo tudi ljudje – najprej neandertalci in zatem kromanjenci. Piščal je ležala ob enem izmed ognjišč skupaj z neandertalskim kamenim orodjem. Izdelana je bila iz cevastega dela stegenice mladiča jamskega medveda. Raziskovalci so z eksperimentalnim delom dokazali izdelavo luknjic. Na mestu bodoče luknjice je bila s koničastim kamenim orodjem najprej izklesana vdolbinica in nato predrta s koščnim prebijačem. S tem poskusom in drugimi dokazi so dokončno ovrgli predpostavko, da so luknjice nastale zaradi živalskega ugriza.

Starost jamske plasti, v kateri je bila odkrita piščal, je bila na podlagi preiskav medvedjih zob z elektronsko spinsko resonanco nedavno ponovno določena na približno 55 tisoč let. V arheoloških obdobjih ta čas pripada koncu srednjega paleolitika (starejša kamena doba).

Piščal iz Divjih bab je starejša od vseh do sedaj znanih paleolitskih piščali na svetu in obenem prva, ki je zanesljivo izdelek neandertalca. Druge pripisujejo kromanjoncem. Njeno odkritje dodatno osvetljuje neandertalčeve umske sposobnosti in njegov čustveni svet.

³ Po SSKJ brezbarvna ali bela rudnina, ki se uporablja kot talilo, mehčalo.

Foto: arhiv družine Demšar